

Esrar Dede'nin Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyyesi'ne Göre Kütahyalı Mevlevi Şairler

Kadir Güler*

Tezkireler, klasik edebiyatın en mühim kaynakları arasındadır. Arapça zıkr kökünden türetilen bu kelime bazı meslek sahibi kişiler için yazılan biyografilerdir. Divan şiiri geleneğinde özellikle şairlerin kısa hayat hikâyelerinin anlatıldığı ve şiirlerinden örneklerin verildiği bu eserler, klasik şiirimizin en önemli edebî eserleridir.

Arap edebiyatında gelişen Tabakat kitapları, Acem coğrafyasında Şu'arâ tezkireciliğine dönüşmüş, Çağatay edebiyatı etkisinde gelişerek Anadolu'ya gelmiştir. DevletŞah Tezkiresi, Mecâlisü'n Nefâis ve Sehi Bey Tezkiresi bu edebî yolculuğun ilk önemli eserleridir.

Mevlevihaneler, Mevlânâ'dan sonra gelişen Mevleviliğin merkezi kurumlarıdır. Âsitâne, zaviye, hankah, dergâh gibi isimlerle anılan bu birimlerde önemli sanatçılar, musikişinaslar ve şairler yetişmiştir.

Âsitâneler, Mevleviliğin merkezî birimleridir. Çile, âsitâne çıkarılır. Mevleviliğin on iki âsitânesinden Konya ve Afyon'dan sonra üçüncü merkezi Kütahya/Arguniyye Mevlevihanesi kabul edilmektedir.

Şairlerin kısa hayat hikâyelerini ve birkaç örnek şiirini bir araya getiren şu'arâ tezkireleri zaman içinde tarikat, zümre ve meslek tezkireciliğine de imkân tanımıştır. Mevlevi tezkireleri bu anlayışla yazılmıştır. Mevlânâ'ya kırk yıl hizmet etmiş olan Sipehsâlâr Meccdü'd-din Feridun'un *Risâle-i Sipehsâlar Be Menâkıb-ı Hüdâvendigâr* adlı eseri Mevlevi tezkireciliğinin ilk kaynak eseridir. İkinci önemli eser, Eflâkî Ahmet Dede'nin 1353 yılında tamamladığı Farsça *Menâkübü'l-Arifîn* adlı eseridir. Eflâkî Dede'nin eserini kısaltan Hemedânî'nin *Sevâkübü'l Menâkib* adlı eseri de bu çalışmalara örnek olmuştur.

Mevlevi tezkirelerinin en mühim eserlerinden biri Kütahya Mev-

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-mail: kadirguler23@gmail.com

levihanesi Şeyhi Sâkîb Dede'nin üç ciltlik-647 sahife *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyyân* adlı çalışmasıdır. 1690-1735 yılları arasında Kütahya'da şeyhlik yapan ve eserini bu yıllarda kaleme alan Sâkîb Dede, Ebubekir Dede ve Nutkî Dede'yi yetiştirmiş (Şeyh Galib'in Mürşidi) ve Hânedân-ı Sâkîbiyye diye adlandırılan bir kol oluşturmuştur.

Sahîh Ahmed Dede'nin (Ö. 1813) *Mecmû'atü't-Tevârihi'l-Mevleviyye'si* ve Ali Enver'in 1891 yılında kaleme aldığı *Esrar Dede Tezkiresi*'nin özeti sayılan eseri *Semâ'-hâne-i Edeb* de önemli Mevlevî kaynaklarından.

Yukarıdaki eserler dışında mecmualar, defterler, cerâyidler, asârlar, rivayetler, nakiller, sikâtler ve menâkıbnâmeler diğer Mevlevî kaynaklar olarak zikredilebilir.

Esrar Dede ve Tezkiresi

Zümre/Tarikat/Mevlevî tezkireciliğinin en önemli çalışmalarından biri de Esrar Dede'nin "*Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*" adlı eseridir. Şeyh Galib'in teşvikiyle kaleme alınan bu tezkire, Şeyh Galib kendi el yazısıyla kaleme aldığı "*Mecmû'a-i Nefîse-i Şu'arâ-yı Ricâl-i Mevleviyye*" adlı bir çalışmasını tamamlamak üzere Esrar Dede'ye fermân buyurmuş ve bu tezkirenin yazılmasına vesile olmuştur.

Esrar Dede Tezkiresi'nde mukaddime, hatime ve mensur bir tarih kaydıyla birlikte 210 Mevlevî şairin terceme-i hâli hakkında bilgi verilmektedir. Şeyh Galib'in mecmua çalışmasında 209 şair yer almaktadır. Esrar Dede, Şeyh Galib'den aldığı fermânla tamamladığı bu eserde kendine göre önemli değişiklikleri isimlerde değil üslup ve yapı özelliklerinde yapmış, şairleri Veled Kolu'na ve Şemsî Kol anlayışına göre değerlendirmiş ve bu anlayışa göre bilgi aktarmıştır. Esrar Dede, Şeyh Galib gibi orta yolu tercih etme cihetine gitse de yorumlarında ve şiirlerinde Kalenderî ve Melami farklılaşma dikkat çekmektedir.

Şeyh Galib, Mevlevilikteki Veled ve Şems Kolu'na ve Şems kolu-na yakın ve bağlı olan Hurûfilik, Kalenderîlik, Melâmilik ve Bektaşılık gibi zümrelere aynı mesafede yaklaşmaya çalışmıştır. Ahmet Arı, konuyla ilgili şunları yazar. "*Şeyh Galib, Sultan Veled'in Şems'e intisâb ettiğini hatırlatıp "Şems, başımı Mevlânâ'ya verdim, sırrımı Sultan Veled'e demiştir. Artık Veled yolunun Şems'e aykırı olması nasıl düşünülebilir. Amma birçok defa söylediğimiz gibi, meslekler ve meşrepler çoktur " diyerek bu ikiliği reddederken ikrar eder*"¹. Arı, 2003: 31)

¹ Ahmet Arı, *Mevlevilikte Bir Hanedan Kurucusu Sâkîb Dede ve Divanı*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), s. 12-31.

Hız. Ali'yi ve Aleviliği öven "Biz Şah-ı velayet kuluyuz hem aleviyüz" gibi mısralar yazan Galip Dede'nin bu samimi mısraları yanlış anlaşılmuş ve Sünni tarik ehli ve bazı din adamları onu Bektaşîlikle suçlamıştır. Bir ara Galata Mevlevi-hânesi Şia geleneğine bağlı dervişlerle dolunca Galip Dede, "Yâ Hazret-i Mu'âviye" yazılı levhayı tekkeye astırmıştır. Bu yazıyı gören Şia/Alevi geleneğine bağlı dervişler dergâhtan uzaklaşmışlardır. Rahatlayan Şeyh Galip Esrar Dede'ye "Alevi olduk Sünniler darıldı, Muaviyeci görüldük Şiiler uzaklaştı, şimdi biz bize kalalım tatlı tatlı konuşalım" demiştir².

Esrar Dede, Seyyid Muhammed adıyla 1787 yılında Galata dergâhına girmiş ve Esrâr mahlasını bu dergâhta almıştır. Esrar Dede, 1787 yılında Konya'dan İstanbul'a gelmiş, Galib Dede'nin çevresinde kendisine yer bulmuş ve 1796 yılındaki vefâtına kadar yanından ayrılmamıştır.

Lugat-ı Talyân adlı sözlük çalışmasıyla da tanınan ve adı gibi esrarlı alışkanlıkları olduğu iddia edilen bu Mevlevi dervişi, yanlış davranışları için Galip Dede tarafından da uyarılmıştır.

"*Merâ ana dinür ki açâ nev-râh*" diyerek III. Selîm yolunda kendine has bir çizgi oluşturan Şeyh Galib'in, Esrar Dede'nin vefâtı üzerine yazdığı mersiyesi çok sevilmiştir.

Esrar Dede'nin düzensiz hayatını değiştiren ve onu kendine dost yapan Şeyh Galib, bu yolla Esrar Dede'yi irfan meclisinin baştaçı yapmıştır. "Ne Süleymân ne Selîm'ün kuluyuz" diyen ve rind bir şair olan Esrar Dede, tezkiresine aldığı şairleri değerlendirirken de şemsî, kalenderî ve rindâne görüşlere öncelik vermiştir.

Tezkirenin Özellikleri

Mevlevi şairleri bir araya toplamak için yazılan bu tezkire Mevlevi şairleri önce Mevlevilik sonra şairlik yönüyle değerlendirmektedir. Tezkirede yer alan 91/doksan bir şair, kendinden önceki diğer şu'arâ tezkirelerde de yer almakta ve bu şairlerin hayat hikâyesi bilgi açısından fazla değişiklik göstermemektedir.

Esrar Dede Tezkiresi, Mevlevi olmayan Bağdatlı Ruhi gibi bazı şairleri Mevlevi göstermesi bakımından tenkit edilmiş ve verdiği bilgiler açısından şüphe uyandırmıştır. Tezkirede Mevlânâ soyundan gelen şairlerle Mevleviler arasında meşhur olan ailelere mensup olanlara daha kapsamlı değinilmiştir.

² İlhan Genç, *Esrar Dede Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye İnceleme Metin*, (Ankara: AKMBY, 2000), s. xvii.

Tezkirede şairler çoğunlukla Dervîş veya Dede olmak üzere Çelebi, Efendi, Hâfız, Seyyid ve Şeyh gibi sıfat ve ünvanlarla anılmaktadır.

Tezkirede şairlerin doğduğu yere ve yaşadığı çevreye önemle değinilmiş ve bu şekilde bir Mevlevi coğrafyası oluşturulmuştur. Bunun dışında şairlerin isim, ünvan mahlas, aile, soy ve akrabalık bağlıklarına da yer verilmiştir.

Ersar Dede, tezkirede en çok Galib Dede başlığı altında Şeyh Galib'e yer vermiştir³.

Tezkirede Kütahyalı Şairler

Tezkirede şairlerin doğum yerine ve yaşadığı çevreye göre bir tasnif yapıldığı zaman; Hemedan, Musul, Bağdad, Şam, Tebriz, Trablus, Üsküb, Belgrad, Kefe, Bosna, Selanik ve Priştine gibi bugün Anadolu dışında kalan yerlerde yetişen Mevlevi şairler, bize Mevlevi coğrafyasının büyüklüğünü göstermektedir.

Ersar Dede Anadolu'dan İstanbul, Konya ve Edirneli Mevlevi şairleri ilk üç sırada ele almış ama Konyalı şairleri özel değerlendirmiş ve Konya-Mekke karşılaştırmalarında bulunmuştur.

Tezkirede doğum yeri olarak değerlendirilen şehir sayısı 52'dir. Bu 52 şehir içinde Anadolu'dan İstanbul 18, Konya 11, Edirne 7, Kütahya/Germiyan/Tavşanlı 7, Karahisar 5 şairle sıralanmaktadır. Bu 52 şehirde doğduğu belirtilen şair sayısı 121'dir. Tezkirede doğum yeri söylenmeyen şair sayısı 89'dur.

Ersar Dede Tezkiresi'nde Kütahya/Germiyan doğumlu altı, Tavşanlı doğumlu bir şairden bahsedilmektedir. Tezkirede şairlerin doğum yerine değil bütün özelliklerine baktığımızda bu sayının çoğaldığı görülmektedir.

Ersar Dede, tezkiresine aldığı şairlerden Ahî Sâdık, Burhaneddin İlyas Çelebi, Bedrüddin Çelebi, Celâl Argun, Dervîş Hüsâm ve Şah Çelebi Efendi ile bilgileri Sâkıb Dede'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân* adlı eserinden almıştır.

Ersar Dede; Ahî Sâdık, Celâl Argun, Dervîş Hüsâm, Zeynü'd-Dîn Efendi, Şah Çelebi Efendi ve Şah Muhammed Çelebi'yi Kütahyalı veya Germiyanlı olarak, Esîf Muhammed Dede'yi Kütahya'ya yakın Tavşanlı kasabasından diye zikretmektedir.

Tezkirede bu yedi şair dışında Kütahyalı veya Kütahya'ya hizmet etmiş Mevlevi şairler daha fazladır.

³ Genç, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, s. 372-400.

Biz incelememizde birinci sırada Kütahyalı veya Germiyanlı olarak zikredilen Mevlevi şairleri, ikinci sırada şehri belirtilmeyen ama Kütahyalı veya Germiyanlı olarak bilinen şairleri, Üçüncü sırada Kütahya'ya gelip bir süre kalan veya Kütahya'da vefat eden şairleri kısaca hayatlarından özet vererek inceleyeceğiz:

Kütahyalı veya Germiyanlı Olarak Zikredilen Mevlevi Şairler⁴

1. **Ahî Sâdık:** Tezkireye göre Kütâhiyelidir. Adı Muhammed'dir. Zengin bir âhi iken Çelebi Muzafferüddin'e bağlanır ve hamamda külhân olarak çalışmaya başlar.

2. **Esîf Muhammed Dede:** Tezkirede Kütâhiye yakınında Tavşanlı kasabasındandır diye bahsedilen Esîf Dede, Halveti iken Sâkıb Dede vasıtasıyla Mevlevi olmuştur. Tavşanlı'da bir Mevlevihane açmış ve bu zaviyede Şeyhlik yapmıştır. Mahlası Sıdkî'dir. H.1145/M.1732 tarihinde vefât etmiştir.

3. **Celâl Argun:** *Esrar Dede Tezkiresi*'nde Germiyanlı olarak zikredilmektedir. İsm-i sâmi Celâlî'd-dîn, mahlas-ı nâmisi Argun'dur.

Esrar Dede, Argun Çelebi'nin İmâdü'd-dîn Hezâr Dinâr Han-kâh'ında Emir Âlim ve Sultan Veled'in oğlu Emir Vâcid'in yanında yetiştigini kaydetmektedir. Mevlevilerin Çelebi olarak anılmasını sağlayanlardan biri de Argun Çelebi'dir.

Rivayete göre muhiplerden biri dergâha gelerek hizmetinde bulunan bir zata Çelebi Efendi burada mı diye sorar. Bunu işiten Argun Çelebi, "her ikisine de Çelebi buradadır lâkin Efendi burada değildir der. Zîrâ Çeleb, Lugat-i Türkîde Cenâb-ı Hakkın ism-i şerîfleri olup biz buna nisbetle Çelebi ve İlâhîleriz. Zîrâ Mevlevi, Çelebi ve İlâhi anlam açısından benzer sıfatlardır ve müterâdiftir, mekâna mensup olmaktır amma Efendi ve Mevlâ mekândan münezzehtir, kusursuzdur. Kusurlu olan, dünya kirine bulaşmış kullara efendi ve mevlâ demek uygunsuzdur." der ve Allah'ın Efendi olduğunu ifade eden "Efendi" redifli bir kıt'a söyler.

Argun Çelebi, H.775/M.1373 yılında vefat eder.

4. **Derviş Hüsâm:** Kütahyalıdır. Lâlâ Paşa Camisi'nin imamlarından. Biraderi İmam Dede vasıtasıyla İbrahim Dede Hazretlerinin yanında Mevlevi hizmetinde bulunmuştur. H.1100/M.1689 tarihinde vefat etmiştir.

⁴ Metin özetleri İlhan Genç'in yukarıda zikredilen eserin bütününden alındığı için dipnot vermeyi tercih etmedik.

5. Zeynü'd-Dîn Efendi: Tezkirede Kütahyalı/Kütâhiyyeli olarak zikredilen Mevlevilerdendir. Çelebiler soyundan Muzafferü'd-dîn Efendî Hazretleri'nin oğludur. Cenâb-ı Sultân Celâl Argun Hazretleri'nin yanında yetişmiş bilgili ve faziletli bir Çelebidir. H.800/M.1398 yılında vefat etmiştir.

6. Şah Çelebi Efendi: Germiyanlıdır. Hazret-i İlyas Paşa'nın evlatlarından ve Çelebilerin torunlarından. Şiirleri hoş ve nüktedandır. H.780/M.1378 yılında hayrat ve imaretleri bulunan Kula'da vefat etmiştir.

Şehri Belirtilmeyen ama Kütahyalı veya Germiyanlı Olarak Bilinen Şairler

1. Şah Muhammed Çelebi: İlhan Genç doktora çalışmasının inceleme kısmında Kütahya/Germiyan şairleri arasında gösterse de metin içerisinde Kütahya veya Germiyan kelimesi kullanılmamıştır. Buna rağmen Şah Muhammed Çelebi Germiyanlı kabul edilebilir çünkü metinde Hızır Şah Çelebi'nin oğlu olarak zikredilmektedir. Şiirleri açık ve anlaşılır olarak anılır.

Hakkında anlatılan bir hikâyeye göre iki derviş birbiriyle çekişirken biri diğere odun der. Derviş kendisine odun diyenden şikâyetçi olur. Şah Muhammed Çelebi ikisini çağırarak "Odun sözünü söyleyen ve kızan bilin ki kötü nefis gazap ateşinin odunudur" diyerek latife eder:

*Nefs-i bed-hû ki ola pür-âteş odun lafzından
Hîme-i nâr-ı gazab oldıgma Şahiddür*

2. Burhânü'd-Dîn İlyas Çelebi: Kendisi ile ilgili verilen bilgilerde Kütahya anılmamakta, Celâlü'd-dîn Argun Hazretleri'nin babası olarak zikredilmekte (bu bilgi yanlışlık içerebilir) ve Hayderiyyet-meâb Sultân Divanî tarafından övüldüğünden bahsedilmektedir. H.797/M.1395 yılında vefat etmiştir.

3. Hazret-i Sâkıb Dede: Aslen İzmirli olan Mustafa Sâkıb Dede, 1690 yılından vefatı olan 1735 yılına kadar Kütahya Mevlevihanesinde şeyhlik yapmış ve Mevlevihane haziresine defnedilmiştir. *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyyân* adlı çalışmasını Kütahya'da tamamlayan Dede'nin adı bu vesilelerle zikredilmektedir.

4. Hızır Paşa: Kütahyalı olarak anılmayan Hızır Paşa, Germiyanlı Süleymân Şah'ın ve Sultan Veled'in kızı Mutahhara Sultân'ın oğlu olarak anlatılmaktadır. Doğumu esnasında Karahisar Hızır Makamı'nda Hızır tarafından adı verilmiş ve bir dişi arslan ona bir süre

dadılık etmiştir.

Hızır Paşa'nın oğlu 'Abâpûş Balı Sultan, Afyon Mevlevihanesi'nin kurucusu ve ilk şeyhidir. Abâpûş-i Velî olarak bilinen Abâpûş Balı Muhammed Çelebi, meşhur Afyonlu Semâ'î Sultan Divânî'nin babasıdır. Afyon Mevlevihanesi şeyhlerinin soyu Kütahyalıdır.

5. Halis Ahmed Dede: Hz. Sâkib Dede'nin oğludur. Kütahya'da doğmuş ve yaşamıştır. 1735 yılında babasının vefatı üzerine Argûniyye Hankahı Şeyhi olmuştur. H. 1191/M.1777 yılında vefat etmiştir. Şeyh Galib vefâtına“ Nakd-i Hâlis gibi Ahmed Dede çıktı elden” mısrasıyla tarih düşürmüştür.

6. Es-Seyyid Künhî Dede: Esrar Dede, Künhî Dede'yi Kütahyalı olarak yazmasa da ailece Kütahyalı olduğu bilinmektedir. Bâb-ı Cedîd (Yenikapı) şeyhi Seyyid Ebubekir Dede'nin oğludur Adı Abdürrahim'dir. Kudûmzen başıdır. Musikide vaktin Farabî'sidir.

Hicâz, Nihâvend ve Sabâ makamlarında üç ayin besteleyen Künhî Dede, Sûz-i Dil adında bir makam icât etmiştir. H.1247/ M.1831 yılında vefat etmiştir.

7. Muhlîs Dede: Adı Muhammed'dir. Kütahya Mevlevihanesi Şeyhi Mustafa Sâkib Dede'nin oğludur. H.1124/M.1712 yılında genç yaşta veba afetinden vefat etti. Kendi el yazısıyla kaleme aldığı vefat tarihini gösteren bir beytin mecmuasında bulunmuş olduğu rivâyet edilmektedir.

8. Es-Seyyid Nutkî Dede: Şeyh Seyyid Ebubekir Dede Hazretleri'nin büyük oğlu Seyyid Ali Dede Efendi'dir. Babası Ebubekir Dede'nin H.1189/M.1775 tarihinde vefat etmesi üzerine Hankah'a şeyh olmuştur. Esrar Dede, bu kısa bilgilere şairin iki beytini ve bir gazelini eklemiştir.

9. Nasır Dede: Şeyh Ebubekir Dede'nin oğlu, Nutkî Ali Dede'nin birâderidir. Adı Seyyid Abdülbaki dede'dir. Musiki ilmine vâkıftır. İsfehân ve 'Acembûselik makamında iki ayini Mevlevi mukâbelesinde okunmaktadır. H.1209/M.1793 tarihinde *Menâkıb-i Şerîfe-i Ahmed Eflâki*'yi çevirmeye başlamıştır.

Esrar Dede bu kısa bilgilere Seyyid Abdülbaki Nasır Dede'nin üç gazelini eklemiştir.

Kitahya'ya Gelip Bir Süre Kalan veya Kütahya'da Vefât Eden Şairler

1. Derviş Niyazi: Kütahya'ya bir vesileyle gelmiş, Yıldırım Bayezid Han sırasında yaşamış Bursalı dervişlerdendir. Germiyanlı Süleyman Şah ile Sultan Veled'in kızı Mutahhara Sultan'ın izdivacında

kaside söylemiştir.

Sihri helâl tarzında Türkî gazelleriyle meşhûrdur. Germiyanlı Şeyhî ve Ahmet Paşa tarafından tanınan bir dervîştir.

2. Dervîş Nuri: Adı Ahmet'tir. Karahisar'de doğmuştur. Kütahya'ya gelerek Sâkîp Dede ve diğer şeyhlerden istifâde etmiştir. Şiirleri ve güfteleri 'Arifâne ve 'âşîkanedir. H.1201/M.1797 yılında Kütahya'da vefat etmiştir.

Bu şairler dışında Germiyan Beğî Süleyman Şah ve Mutahhara Sultan'ın torunu, Karahisar zaviyesini âsitâneye çeviren 'Abâpûş Velî'yi ve oğlu Afyon Mevlevihanesi Şeyhi Sultan Divanî'nin Mevlevilikteki tesiri ve hizmetlerini de Esrar Dede Tezkiresi'nde geniş bir biçimde yer almakta konuyla ilgili sıkça Germiyan'dan ve Kütahya'dan bahsedilmektedir.

Sonuç

"Esrar Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'sine Göre Kütahyalı Mevlevî Şairler" üzerine yaptığımız bu araştırmanın sonuçları için şunları söyleyebiliriz:

1. Mevlevihanelerde yetişen Mevlevî şairler hakkında bilgi veren önemli eserlerden biri olan Esrar Dede Tezkiresi'ne göre Germiyanlı veya Kütahyalı olarak zikredilen şair sayısı altı, Kütahya ve Germiyanla ilgili şair sayısı dokuz, Kütahya'ya gelen veya Kütahya'da vefat eden şair sayısı ikidir. Bu şairler dikkate alındığında Kütahya, yetiştirdiği Mevlevî şair açısından elli iki şehir içerisinde İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır.

Bu tezkiredeki şairler incelendiğinde Afyon/Karahisar Mevlevihanesi'nin önceleri zaviye olduğu, Kütahya'dan Afyon'a gönderilen Abâ-Pûş Velî zamanında öneminin arttığı anlaşılmaktadır.

2. Tezkirede dikkatimizi çeken bir diğer husus Esrar Dede'nin Seyyid Ebûbekir Dede'ye ayrı bir başlık açmaması, Ebubekîr Dede'nin evlâtları olan devrin önemli mûsikî üstadlarından Şeyh Galib'in Hocası ve şeyhî olan Seyyid Ali Nutkî Dede, Künhî Dede ve Nasır Dede hakkından çok kısa bilgi vermesidir. Bunu Galata/Yenikapı arasındaki Mevlevihane meşrebinin farklılığına, zümre taassubuna ve Şeyh Galib'in Şeyhî olan Seyyid Nutkî Dede'ye olan bağlılığının kiskanılmasına bağlamak mümkündür.

Sorunlar ve Öneriler

Bu bildiriye hazırlarken Kütahya'yı, Arguniyye Mevlevihanesi'ni

ve Argun Çelebi'yi ilgilendiren bazı konuların onlarca araştırmaya rağmen açıklığa kavuşamadığı gördük. Bu sorunları ve ilgili tekliflerimizi şöyle sıralayabiliriz:

A. Kaynaklarda ERGÜN/ERGUN/ERGÜN olarak geçen ismin bize göre ARGUN olması gerekliliğini şu sebeplere bağlayabiliriz:

1. İsmi okunuşu:

Argun adının gerek el yazması kaynaklarda ve gerekse dergâhın kapısının üzerinde yer alan Osmanlıca levhadaki okunuşu Arap harflerinin imlâsına göre Argun okunmalıdır. Gayın sesi ince g değil kalın g olarak okunur ve ünlüsü ü değil u olur.

Kelime Türkçe Ergun olarak okunamaz çünkü büyük ünlü uyumuna aykırıdır. Türkçe kelimelerde ince heceyle kalın hece yan yana gelemez, dolayısıyla Ergun Türkçe değildir, Arapça ve Farsça'da da Ergun diye bir kelime yoktur. Devellioğlu, ergun kelimesini Farsça olarak gösterse de uzun okunması gereken gun hecesini kısa okuyarak bu konuda şüpheli yaklaşmıştır.

Kelime Ergun okunamaz, çünkü uzun ses Arapça ve Farsça kelimelerde yer alır ama Arapça/Farsça sözlüklerde Ergun adıyla uzun heceli bir kelime bulunmamaktadır.

Kelime Ergün okunamaz çünkü Ergün Türkçe er ve gün den meydana gelen birleşik bir kelimedir ve gün kelimesi osmanlıca kef harfiyle yazılır.

2. Kelime anlam-kökene açısından incelendiğinde Türkçe sözlüklerde şu manalarda kullanıldığı görülmektedir:

a. TDK *Güncel Türkçe Sözlük*'te Argun-Ergun-Ergün kelimeleri yer almamaktadır.

b. TDK *Kişi Adları Sözlüğü*'nde Argun kelimesi yerine Argün (Argün) kelimesi birleşik olarak "Temiz, aydınlık gün" manasında yer almaktadır.

c. TDK *Kişi Adları Sözlüğü*'nde Ergun kelimesi Moğ., "Hızlı, çevik, İlhanlı Padişahlarından birisinin adı" olarak yer almaktadır.

d. TDK *Kişi Adları Sözlüğü*'nde Ergün kelimesi "T. yumuşak, uysal kimse" anlamında birleşik bir kelime olarak yer almaktadır.

e. Argun kelimesi Ar kökünden, fiilden isim yapım eki olan -gun ekiyle isim olmuştur ve bu yapı Türkçe kelime türetme kuralına uygundur. -gun eki türettiği kelimeye büyütme ve abartma anlamı kazandırmaktadır.

3. Argun kelimesi, *Türkçe İsim Adları ve Anlam Kökenleri Sözlüğü*'nde geniş bir biçimde şu şekilde yer almaktadır:

a. Argun: Pars cinsinden avcı bir hayvan olan Puma(Panter),

T.Altay Türkleri Kızıl Oymağı dip dedelerinden...

Kazakların orta yüz dip dedelerinden...

b. Argun Han: İlhanlı Hanlarından Kulagu/Hülagu Han'ın torunu Abaka Han'ın Oğlu. (Abaka: Amca çocuğu/yakın akraba anlamındadır ve temiz ve namuslu demek olan Abak kökünden türemiştir⁵.)

c. Argunkoca: Babür Han dönemi beylerinden ve komutanlarından biri...

d. Ergun: Yumuşak huylu kişi, hızlı koşan, at, argun...

e. Ergün: Er ve gün birleşik...

Türkçe İsim Adları ve Anlam Kökenleri Sözlüğü'ne (s.1-301) göre Argun İlhanlılarda Puma-Panter'in karşılığında isim olarak kullanılmaktadır.

4. TDK *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde Argun (argın): 1.Yorgunluk 2. Yorgun-arkun, Argun argun, yavaş yavaş anlamlarında yer almaktadır. (YTS, 1983: 11-13).

5. Argun kelimesi *Divanü Lugati't-Türk*'te "Sıçan cinsinden yarım arşın uzunluğunda bir hayvancık. Duvarların yarıklarından serçeleri avlar, koyunun üzerine atılırsa koyunun eti sararır. Uyuyan insanın üzerine atılırsa sidik tutukluluğuna uğrar." Açıklamasıyla yer almaktadır. (DLT C.I, 1991:120)

6. *Esrar Dede Tezkiresi*, Celâl Argun başlığıyla verdiği bilgileri ve Celâleddin'in Argun mahlasını almasını Sefîne'den naklen şöyle özetlemektedir:

"...İsm-i sâmileri Celâlü'd-dîn ve mahlâs-i nâmileri Argun olduğunun sebebi...Peder-i vâlâ-ahterleri Cenâb-ı Burhânü'd-dîn İlyâs Paşa Hazretleri leyle-i mîlâdlarında kable'l-velâdet âlem-misâllerinde cedd-i emced-i a'lâları olan Argun Hân Hazretleri, cümle erbâb-ı saltanat ve ashâb-ı hayl şevket ü azametle devlet-hânelerini teşrif eylemiş....mahlâs-ı sâmilelerini Argun Hân behişt-âşiyânun nâm-ı nâmîleriyle müşârün-bi'l-benân Argun "henüz âmede bûdî încâ" nükte-i

⁵ Orhan Güdül Kutalmış, *Türkçe İsim Adları ve Anlam-Kökenleri*, (İstanbul, 2003), s. 30.

lâtifesiyle imâ-yı nişân buyurmuşlardır.”

Metni kısaca özetlersek “doğduğu gece büyük dedesi (cedd-i emced-i a'lâ) Argun Han Hazretleri babası Burhanü'd-dîn İlyas Paşa'nın devlethanelerine teşrif eyleyerek doğumu müjdelemişler ve “Argun henüz âmede bûdî incâ/Argun buraya henüz gelmişti” diyerek mahlas-ı nâmîsinin Argun olması gerektiğini ima etmişlerdir.

Argun kelimesinin etimolojik tahlillerini bir kenara koysak bile sadece bu metinden net olarak anlaşılmaktadır ki Argun Çelebi'nin büyük dedesi Argun Han'dır, çünkü tarihte Ergun Han diye bir han yoktur ama Argun Han bir devlet adamı olarak kaynakların tümünde yer almaktadır. Argun Han'ın şahsiyetiyle ilgili şunları söyleyebiliriz:

Tarihî kaynaklardan Reşidüddîn'in *Câmiü't-Tevârih*'ine göre Şehzade Argun, Cengiz Han'ın Torunu Hülagu'nun oğlu Abaka Han'ın oğludur. 1284/1291 yılları arasında Horasan'da Arguniyye Hanlığını ve Tebriz'in Şam/Batı tarafında Aladağ eteklerinde Arguniyye şehrini kurmuş, Haleb'de musikiyle hasta tedavi eden Arguniyye Bimârhânesini açmıştır. Özellikle oğlu Gazan Han, İslâm'a önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu hanedan 16. Asırda Hindistan'da da etkili olmuştur.

Yukarıda sıraladığımız maddelere göre latinize edilmiş bütün kaynaklarda Celâleddin ile birlikte kullanılan Ergun/Ergûn/Ergün mahlasının Argun olması gerektiği ve bu mahlasın Celâleddin Argun'un büyük dedesinden kendisine isim olarak verildiği anlaşılmaktadır.

Bu adlandırma ve anlamlandırma yukarıdaki Osmanlıca levhada yazan kelimenin Argun olarak okunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Argun kelimesinin neden Ergun okunduğuna gelince;

1. Cumhuriyetten sonra bazı latince çeviriler doğruymuş gibi algılanmış ve üzerinde inceleme yapılmadan doğru olarak kabul edilmiş olabilir.
2. Kütahya yöresel söyleyişi kelimeyi ince okumuş olabilir.
3. İlhanlıları sevmeyen bazı tarikat erbabı kelimeyi bilerek Ergun okuyarak bu ailenin Argunoğullarıyla ilgisini kesmek istemiş olabilir diye düşünüyoruz.

B. Araştırmalarda sonuçlandırılmayan bir diğer husus Sultan Velled'in kızı Mutahhara Hatun'la Germiyan Bey'i Süleyman Şah'ın evlilikleriyle ilgili farklı bilgilerdir. Mutahhara Hatun, Süleyman Şah'la değil Germiyan Beyi Umur Bey'le evlenmiştir diyen bilgiler

mevcuttur. *Germiyanoğulları Tarihi*, bu farklı bilgiler yüzünden tartışmaya açıktır ve verilen her bilgi birbirini tekrar etmektedir.

C. Kütahya Mevlevihanesi'nin kuruluşu Sultan Veled'le başlamış, Ulu Arif Çelebi ile devam etmiş, Hızır Paşa, Burhaneddin İlyas Paşa, Celâleddin Argun Çelebi ve Zeynüddin Çelebi ile devam etmiş ve Germiyan Beyi II. Yakup döneminin sonuna kadar (1429) varlığını devam ettirmiştir. (Sultan Veled-Emir Arif/Ulu Arif Çelebi-Emir Vâcid-Mutahhara Hatun- Hızır Paşa- Burhanettin İlyas Çelebi-Argun Çelebi-Muzafferiddün Çelebi-Zeynüddin Çelebi.)

Bu yıllardan sonra devam eden şeyhler hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kütahya Mevleviliğinin 1430-1550 yılları arasında ne durumda olduğu hakkında yeni araştırmalara ve tarihî belgelere ihtiyaç bulunduğu görülmektedir.

D. Arguniyye Mevlevihanesi sekiz temel direk üzerine oturmuş bir kubbeden ve dolayısıyla dokuz temel yapı üzerine oluşmuştur. Bu sekiz direkte Ashab-ı Kehf'e ait Yemliha, Mekselina, Mislina, Mernuş, Debernuş, Şazenuş, Kefeştetayyuş ve Kıtmir isimleri yer almaktadır.

Çoğu Mevlevihanede pek rastlamadığımız bu isimler dergâhın aslında var mıdır veya sonradan mı eklenmiştir sorusuna bir cevap bulamadık. Ashab-ı Kehf'e ait bu altı ismin ve yolda kendilerine katılan çoban'ın ve çobana ait köpeğinin isminin bir dergâhta yer alması ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

I. Mevleviler, âlemin yaratılışını ve ilâhi nurun insan-ı kâmilde ortaya çıkana kadar geçirdiği devir/devriyye macerasını on sekiz unsura ve her unsurda bin âlem olabileceği düşüncesiyle onsekiz bin âleme bağlarlar:

[Âlem-i Küll – Âlem-i Cüz – Atlas/Arş – Yıldızlar Feleği - Yedi gezegen (Zühal/Müşteri/Zühre/Güneş/Mirrih/Utarid/Ay - dört unsur (toprak-su ateş hava) –Üç mevâlid-maden-bitki hayvan= 18]

Mevleviler bu sebepten dolayı 18/onsekiz rakamını kutsal kabul ederler ve bir çok davranışlarını 9/18/36 gibi rakamlarla ifade ederler:

1. Mevlevi dergâhlarında talib, onsekiz hizmet gurubunda çalışır. Bu on sekiz vazifeyi başarırsa derviş, aşçıbaşı ve dede olur:

[1. Ayakçılık, 2. Çerağcılık, 3. Süpürgecilik, 4. Dış kandilcilik, 5. Yatakcılık, 6. Tahmişçilik (kahve döğme), 7. İç kandilcilik, 8. İç mey-dancılık, 9. Somatçılık (Sofra kurma), 10. Pazarcılık, 11. Dolapçılık (yemek kapları düzeni), 12. Bulaşıkçılık, 13. Şerbetçilik, 14. Abrizcilik (Abdesthane temizliği), 15. Çamaşırcılık, 16. Dış meydancılık, 17. Halife Dede-Matbaha girenlere yol gösterme, 18. Kazancı Dede-Aşçı Dedenin vekilliği...]

2. Mesnevi'nin ilk 18/on sekiz beyti diğer beyitlerden ayrı olarak değerlendirilmekte ve önce bu 18 beyit şerh edilmekte, Mesnevi denilince akla ilk olarak bu on sekiz beyit gelmektedir.

3. Sultan Veled'in Kütahya'yı öven meşhur gazeli 9 beyittir.

4. Mevlânâ'nın çoğu Mevlevihanede yer alan ve Dönenler Argu-niye Mevlevihanesi'ndeki 8/sekiz direği ve kubbeyi birbirine bağla-yan 9 hatta yer alan, birbiri ardınca tekrarlanan "Dânî semâ çi bü-ved? Savt-ı belî şenîden" mısrasıyla başlayan Semâ gazeli 9 beyittir.

5. Mevlânâ'dan Şeyh Galib'e yüzlerce Mevlevi'nin şiirleri ince-lendiğinde bir çok gazel ve kasidedeki beyit sayısının 9 ve katları (18/27/36/45) olduğu görülmektedir.

II. Bu örneklerden hareketle Anadolu'da Afşin, Efes, Lice ve Tar-sus'da bulunduğu inanılan Ashab-ı Kehf mağaralarında 309 yıl kalan bu iman sahiplerinin Kütahya Dönenler Mevlevihanesi'nde yer almasının ana sebeplerini şöyle açıklamak istiyorum:

1. Kehf suresi Kur'an-ı Kerim'in on sekizinci suresidir.

2. 110 ayet olan bu surede Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn ve Ruh so-rularına cevap verilir. Ashab-ı Kehf ile ilgili bilgi 9. ayetle başlar ve 27. ayette biter yani ashabı kehf ayetleri toplam 18 beyittir.

3. Hz. Peygamber'in deccal başta olmak üzere bela sihir ve tılsım-dan korunmak için Ashab-ı Kehf suresinin ilk on ayetinin okunması istemesi de bu açıdan önem arz etmektedir.

4. Ashab-ı Kehf suresinde yedi uyurlar olarak adlandırılan bu ki-şilerin (kaç kişi olduklarını ancak Allah bilir) bu mağarada 300 artı 9 = 309 yıl kaldıkları belirtilmekte ve bu 9/dokuz yıl ayrı olarak zikre-dilmektedir.

5. Ashab-ı Kehf suresinde bu iman sahiplerinin sağdan sola sol-dan sağa döndürüldüklerinden de bahsetmektedir. Dönenler isminin bu konuyla ilgisine de dikkatinizi çekmek istiyorum.

6. Dönerler Mevlevihanesi'nin altında bir kuyu olduğu ve bu kuyudan şifalı bir su çıktığını biliyoruz. Bu kuyuya inip inceleyen var mı bilmiyorum ama bu kuyunun yeniden incelenerek araştırılması'nın yararlı olacağı düşünceyim.

7. Kehf Suresi mutasavvıfların temel felsefesi olan İlm-i Ledün konusunu anlatır. Hz. Musa ve Âlim bir zat (Hz. Hızır olarak kabul gören)'in kıssası tasavvuf ehli için önemlidir. Kehf 65-82. Bu ayetlerin toplamı da onsekiz etmektedir. Surenin bu ayetleri tasavvufi sırlar açısından kaynak kabul edilmekte ve bu konuyla ilgili Mevlânâ'nın hikâyelerinden bahsedilmektedir.

Sonuç olarak Ashab-ı Kehf, Arguniyye Mevlevihanesi'ne özgünlük katmaktadır ve bu özgün yapı inanç turizmi açısından değerlendirilmelidir.

Bildirimi, Arap edebiyatının meşhur ibarelerinden ve başta Şeyh Galib ve Derviş Azmi olmak üzere çok sayıda Mevlevi şairimizin şiirine vâsıta beyti olan şu mısralarla bitirmek istiyorum:

*Âh mine'l-ışkı ve hâlâtihî
Ahraka kalbî bi-harârâtihi*

“Ah nedir şu aşktan ve ahvalinden çektiklerim! Kalbimi hararetiyle yaktı.”